

**Jerzy Sierociuk**

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań

## **Na ile w badaniach językowych można mówić o pokoleniu?**

Artykuł ten nie będzie przedstawiał różnorodnych aspektów pokoleniowego zróżnicowania języka mieszkańców współczesnej wsi; jest to jedynie próba spojrzenia na to zagadnienie od nieco innej strony niż w spotykanych do tej pory pracach. O ile bowiem przy sygnalizowaniu dynamiki procesów zachodzących w tym środowisku językowym przyjmowano a priori istnienie określonych przedziałów pokoleniowych – które to podziały miały umożliwić wskazanie elementów różnicujących wewnętrznie (tzn. w obrębie tej samej wsi, ale nie tylko) gwarę – o tyle przesunięcie punktu ciężkości, punktu wyjścia w tych badaniach na analizę konkretnego materiału stosowane było bardzo sporadycznie.

Charakter tego ujęcia – oraz dostępna literatura przedmiotu – zwalniają mnie z konieczności stosownego przeglądu bibliograficznego; analizę interesującego nas pojęcia w polskich badaniach socjolingwistycznych przedstawiła niedawno Mirosława Sagan-Bielawa (Sagan-Bielawa 2010); z punktu widzenia językoznawcy analizuje je też Stanisław Dubisz w tym tomie (Dubisz 2015). Czytelnika odsyłam zatem do przywołanej tam literatury.

Problem zróżnicowania języka mieszkańców współczesnej wsi, którego jednym z czynników różnicujących jest wiek rozmówcy, w centrum zainteresowania badawczego zespołu Pracowni Dialektologicznej UAM jest praktycznie od momentu jego wykrystalizowania się. Wskazując na czas tego zainteresowania można mówić o przełomie wieków; tym samym materiał pozwalający szkicować określone wnioski jest pozyskiwany systematycznie przez prawie 20 lat, przy czym intensyfikacja tych działań przypada na lata 2001 – 2014.

Założenia metodologiczne tych działań przedstawiłem w kilku artykułach, z których ujęcie najobszerniejsze to opublikowany w roku 2003 szkic zawierający między innymi propozycje podziału pokoleniowego (Sierociuk 2003), jednak podział ten dyktowany był głównie kwestiami porządkującymi. Podejmowane w środowisku poznańskim tematy badawcze – akcentujące wewnętrzne zróżnicowanie języka mieszkańców współczesnej wsi wielkopolskiej – wymuszały konieczność uwzględnienia w badaniach wielu rozmówców; przyjęty podział miał ułatwić ich dobór przy zachowaniu właśnie owej reprezentatywności pokoleniowej. Przyjęty wówczas podział pokoleniowy – oparty na roku urodzenia informatorów – miał także służyć uporządkowaniu rozrastającego się archiwum fonograficznego.

Pod koniec ubiegłego wieku wraz z grupą najbliższych współpracowników podjąłem prace terenowe mające przynieść materiał do leksykograficznej charakterystyki gwar wielkopolskich. Działania te były skoncentrowane w kilku punktach badawczych – osobiście eksplorację prowadziłem głównie w Bukówcu

Górnym (koło Leszna) i w Dąbrowce Wlkp. (koło Zbąszynka). Inni członkowie zespołu (dr Justyna Kobus i dr Błażej Osowski) zajęli się dokumentowaniem gwar pozostałych regionów Wielkopolski. Badania w tych miejscowościach pozwoliły zgromadzić obfity materiał – np. w Bukówcu Górnym zarejestrowano ponad 200 godzin rozmów, w których brało udział (z różnym zaangażowaniem) około 70 osób. Częściowe przetranskrybowanie tekstów i wprowadzenie ich do bazy danych dało podstawę do stawiania pytań zbliżonych do powyższego tytułu.

Wprawdzie zmiany pokoleniowe w gwarach wielkopolskich były już przedmiotem opisu Zenona Sobierajskiego (Sobierajski 1996, Sobierajski 1999, Sobierajski 2004a, Sobierajski 2004b), to jednak obserwacje te czyniono, opierając się na niewielkich próbkach materiałowych, a formułowane wnioski z konieczności były też bardzo ogólne.

W poniższym ujęciu uwagi będą wynikiem analizy przykładów wyekscerpowanych z korpusu (oraz korpusów cząstkowych) zawierającego ponad 1 200 000 słowoform. Dla naszych rozważań najistotniejsze dane przynosi korpus gwary Bukówca Górnego obejmujący obecnie ponad 600 000 słowoform, gdzie – jak i w częściach pozostałych – każda słowoforma jest opatrzona danymi zawierającymi m.in. rok urodzenia informatora, jego inicjały i dzienną datę nagrania. Dwa pierwsze parametry są szczególnie przydatne do prezentowanych tu analiz.

Wprowadzeniem do zagadnienia niech będą dwa zestawienia ukazujące rozkład terenowej żywotności rywalizujących formantów słowotwórczych, przy czym jeden z nich- *-yszek* – powszechnie uznawany jest za element charakteryzujący gwary wielkopolskie. W Bukówcu Górnym utrwalałem następujące poświadczenia:

**KAMYCZEK [2 x]:**

-	SbW (1917)
-	SoW (1920)
-	DoS (1921)
-	MaF (1922)
-	SwS (1922)
-	SzA (1923)
-	SIJ (1923)
-	PoW (1928)
1	SoA (1928)
-	MaE (1929)
1	DrX (1970)

**KAMYSZEK [17 x]:**

1
2
2
2
3
1
2
1
1
1
1

**KAWALECZEK [18 x]:**

1	SoW (1920)
1	SIJ (1923)
2	SzA (1923)
4	SzJ (1925)
5	PoW (1928)
1	SoA (1928)
1	ŚIZ (1934)
2	GrP (1944)
1	PoA (1951)

**KAWAŁYSZEK [2 x]:**

-
-
2
-
-
-
-
-
-

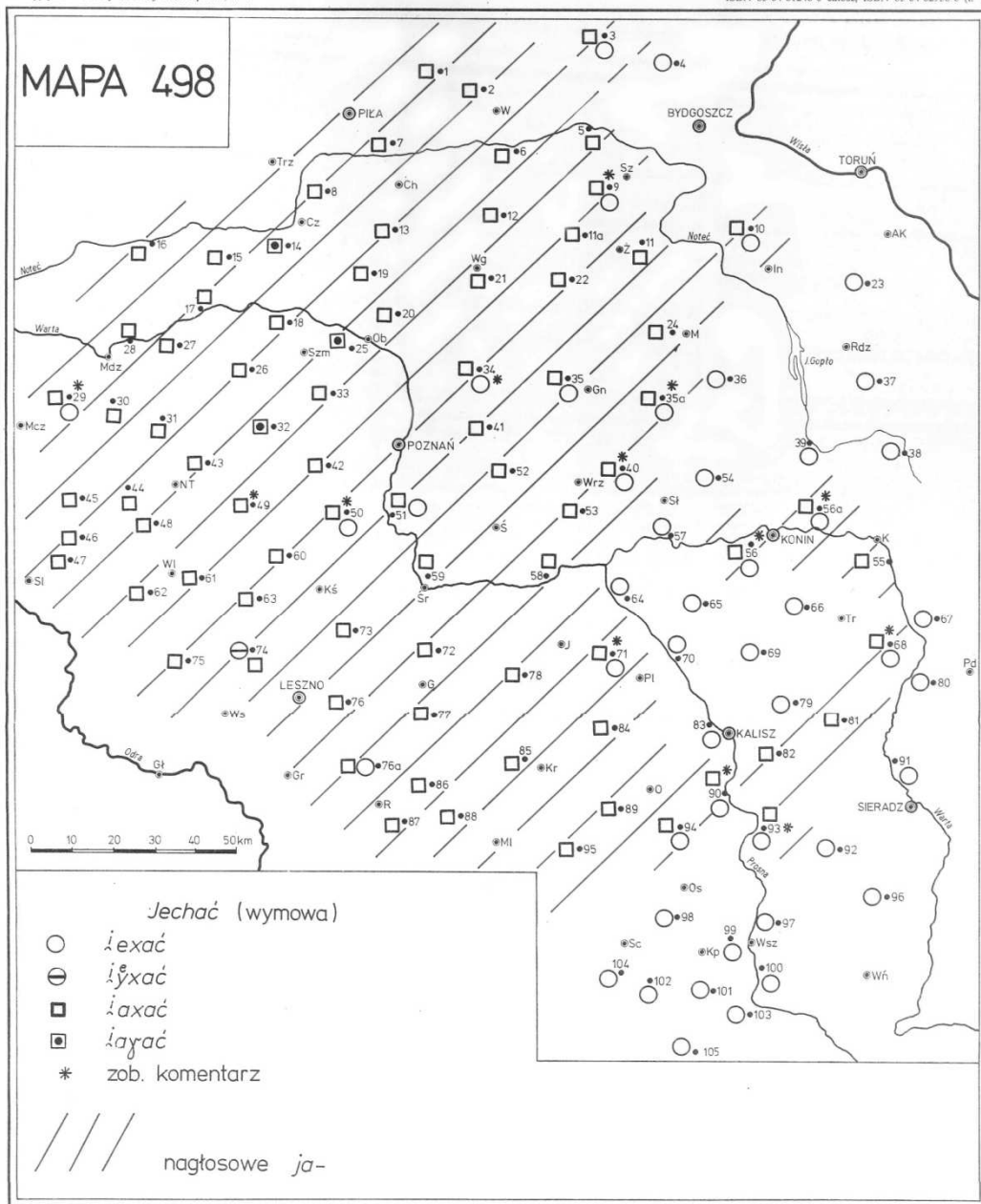
Specyficzny – i wielce charakterystyczny – układ zależności poświadczeń tych form jednoznacznie dowodzi, że poświadczenia żywotności jednostkowego użycia formantu słowotwórczego nie mają rozstrzygającej mocy przy charakterystyce językowych procesów rozwojowych. Powyższe przytoczenia nie mogą być uznawane ani za dowód żywotności typu *-yszek*, ani konkurującego z nim typu *-ek*.

Ciekawy obraz uzyskujemy przy zestawieniu nieco innego materiału, reprezentującego tę samą kategorię semantyczną – deminutiva:

<b>DRABKA</b> [36 x]:		<b>DRABECZKA</b> [12 x]:	<b>DRABINKA</b> [20 x]:
2	SzM (1886)	-	-
8	PaK (1910)	1	-
-	UrA (1912)	5	-
1	PoJ (1919)	-	-
-	SoW (1920)	1	-
1	DoS (1921)	-	-
1	MaF (1922)	-	3
1	SwS (1922)	1	-
1	SIJ (1923)	1	-
2	SzA (1923)	-	2
-	SzJ (1925)	-	3
-	PoW (1928)	-	2
4	SoA (1928)	-	-
-	SoF (1928)	-	1
1	LiE (1935)	3	1
3	PoB (1937)	-	-
4	PoC (1942)	-	1
-	GrP (1944)	-	1
-	GuB (1946)	-	1
-	BaK (1947)	-	1
7	SaZ (1948)	-	2
-	WoS (1959)	-	2

Bukówiec Górny – skąd pochodzi powyższy materiał – to 74. punkt *Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski* (AJKLW). Jego lokalizacja na językowej mapie Wielkopolski jest szczególnie istotna w kontekście późniejszych analiz; tu jednak rozpatrzmy materiał pochodzący z innych źródeł, z pochodzących z początku lat 50. ubiegłego wieku tekstów gwarowych opublikowanych przez Z. Sobierajskiego (Sobierajski 1985, Sobierajski 1990).

AJKLW (mapa 498.) dokumentuje rozprzestrzenienie wymowy typu *jachać*. Do analiz atlasowych materiał był pozyskiwany w terenie zasadniczo w drugiej połowie lat 70. ubiegłego wieku; od nagrań Z. Sobierajskiego upłynęło prawie 25 lat. W kontekście podnoszonego tu zagadnienia pokoleniowości interesujące może być porównanie obu tych grup materiałowych. Wedle *Atlasu ... gwary Wielkopolski* zachodniej i północnej opanowane są przez – prawie bezwyjątkowy – typ *z ja-*.



Taki układ terenowy pozwala oczekiwać, że w połowie ubiegłego wieku (czas nagrań Z. Sobierajskiego) stan będzie analogiczny. Tymczasem w obu zbiorach odnajdujemy poświadczenie form obocznych, wariantywnych. W zawierających 62 711 słowoform tekstach z zachodniej Wielkopolski (Sobierajski 1985) odnajdujemy:

<b>JAch(ać)</b>	[98 x]:	<b>JEch(ać)</b>	[8 x]:
jach(ać)	55	jechali	2
dojachali	1	-	
odjachali	1	-	
odjachoł	2	-	
pojachali	1	pojechali	1
przyjachoł	29	przyjechoł	4
wyjach(ać)	5	wyjechaa	1
zajach(ać)	4	-	

Ponieważ szczegółowe analizy jednoznacznie pokazują, że interesujące nas zjawiska wykazują inną żywotność w formach podstawowych, a inną w formach pochodnych słowotwórczo (Sierociuk 2012), zależność tę także tu uwzględniam.

Nieco inaczej układa się proporcja między interesującymi nas formami w dokumentacji (59 170 słowoform) z Wielkopolski północnej (Sobierajski 1990):

<b>JAch(ać)</b>	[67 x]:	<b>JEch(ać)</b>	[27 x]:
jach(ać)	38	jech(ać)	15
przyjach(ać)	15	-	
pojach(ać)	1	pojech(ać)	7
przyjach(ać)	7	przyjech(ać)	3
odjachali	1	-	
wjach(ać)	2	-	
wyjach(ać)	3	wyjech(ać)	1
zajachoł	1	zajech(ać)	1

Powyższe zestawienia są niezmiernie interesujące w kontekście danych atlasowych, danych pozyskiwanych prawie ćwierć wieku później, w świetle których – przypomnijmy – na całym interesującym nas obszarze (Wielkopolska zachodnia i północna) prawie bezwyjątkową jest wymowa typu *jachać*. Mimo pozornej rozbieżności – szczególnie w odniesieniu do terenów północnych – nie należy w tym upatrywać konsekwencji procesu rozwojowego gwar wielkopolskich. Porównanie danych pozyskanych kwestionariuszem z analogicznym materiałem pojawiającym się w luźnych wypowiedziach jednoznacznie wskazuje różne „traktowanie” materiału językowego przez tych samych informatorów (Kobus 2009a, 2009b). Niemniej jednak zaskakująca jest rozbieżność proporcji między typem *jachać* i *jechać* w tekstach pochodzących z Wielkopolski północnej – prawie jak 3 : 1 wobec 12 : 1 w tekstach zachodniowielkopolskich.

Zestawianie materiału językowego nagranych w różnych okresach i pozyskiwanego w odmienny sposób – nie może być argumentem przemawiającym za jakąkolwiek interpretacją interesującego tu nas zagadnienia. Dodatkowym czynnikiem osłabiającym wartość dowodową zestawianych w ten sposób korpusów danych jest uwarunkowanie geograficzne – podstawowy parametr dociekań dialektologicznych. Jest to szczególnie widoczne przy zestawieniu danych wyekscerpowanych z obu uwzględnionych tu zbiorów tekstów gwarowych.

Wewnętrzne zróżnicowanie języka mieszkańców wsi jest możliwe do badania w oparciu o dane pozyskiwane w jednym, konkretnym punkcie badawczym. Te rygorystyczne warunki spełnia wspomniany już korpus wypowiedzi mieszkańców Bukówca Górnego (k/Leszna). Nie we wszystkich nagraniach interesujące nas tu formy były obecne – rozstrzygał o tym temat rozmowy. Niżej przedstawione przykłady pojawiły się w wypowiedziach 29 osób. Istotne jest także i to, że nie były one pozyskiwane metodą odpytywania stosownego kwestionariusza; tym samym ukazują naturalne preferencje językowe konkretnych informatorów:

<b>JAch(ać) [39 x]:</b>		<b>JEch(ać) [46 x]:</b>
-	PaK (1910)	2
-	TaF (1914)	1
5	PoJ (1919)	-
5	SoW (1920)	2
-	DoS (1921)	2
10	SwJ (1921)	-
-	BiW (1922)	1
-	MaF (1922)	2
6	SwS (1922)	2
6	SIJ (1923)	2
-	SzA (1923)	2
-	SzJ (1925)	5
-	SoF (1928)	2
-	SoA (1928)	4
1	MIP (1929)	-
-	ŚIZ (1934)	2
1	LiE (1935)	-
1	PoB (1937)	-
1	PoC (1942)	3
1	GrS (1942)	-
-	GrP (1944)	3
-	GuB (1946)	2
-	BaK (1947)	1
-	MaM (1948)	4
2	SaZ (1948)	-
-	PrE (1949)	1
-	PoA (1951)	1
-	PoB (1957)	2
-	WoS (1959)	1

Dla porównania przywołajmy nieco skromniejszy, bo pochodzący tylko od 12 rozmówców, materiał z Dąbrówki Wlkp. (45. punkt AJKLW):

<b>JAch(ać) [40 x]</b>		<b>JEch(ać) [52 x]</b>
6	KoA (1899)	-
2	KuT (1923)	1
-	NiA (1924)	2
2	DuM (1929)	18
1	KuD (1929)	4
11	SkJ (1938)	1
3	NiC (1939)	2
-	SpK (1942)	2
12	SpM (1946)	2
3	WiW (1955)	11
-	BuS (1959)	6
-	ZuM (1959)	3

Częściowym uzupełnieniem zestawu obrazującego rozkład rywalizujących form jest wykaz użyc formy czasu przeszłego wynotowanych z tego samego korpusu bukowieckiego (tym razem interesujące nas użycia pojawiły się w tekstach 27 osób):

<b>JAchali [34 x]</b>		<b>JEchali [74 x]</b>
-	PaK (1910)	2
-	UrA (1912)	1
-	TaF (1914)	2
1	SwB (1917)	-
2	PoJ (1919)	-
-	SbE (1920)	1
3	SoW (1920)	10
1	DoS (1921)	2
3	SwJ (1921)	-
-	MaF (1922)	1
7	SwS (1922)	2
9	SIJ (1923)	5
1	SzA (1923)	6
-	SzJ (1925)	17
-	MaE (1929)	2
-	ŚIZ (1934)	1
1	LiE (1935)	-
1	PoB (1937)	2
1	GrS (1942)	1
2	PoC (1942)	2
-	GrP (1944)	1
-	GIB (1946)	1
-	BaK (1947)	6
-	MaM (1948)	3
2	MaT (1951)	2
-	Sal (1952)	1

Zanim przejdziemy do konstatacji, przypomnijmy propozycję podziału pokoleniowego, stosowanego w badaniach (Sierociuk 2003):

- I. urodzeni **przed** rokiem **1920**.
- II. urodzeni w latach **1921-1945**.
- III. urodzeni w latach **1946-1970**.
- IV. urodzeni w latach **1971-1995**.
- V. urodzeni w roku **1996 i później**.

Wydaje się, że przywołane tu zestawienia danych ekscerpowanych w różnym czasie i z różnego typu źródeł (teksty ciągłe, badania atlasowe, eksploracja słownikowa) nie dają podstawy do oparcia podziału pokoleniowego o zjawiska językowe. Przedstawiony materiał ilustruje jedynie skromny wycinek terenowej rzeczywistości; problem wymaga zatem badań bardziej szczegółowych. Niemniej jednak – po części zgodnie z założeniami badawczymi dialektologii – dyskusja nad zagadnieniem wskazanym w tytule artykułu może być oparta jedynie na analizie danych pozyskiwanych od mieszkańców jednej wsi; czynnik geograficzny odgrywa tu bowiem istotną rolę. Tym samym trudno mówić o procesach rozwojowych polszczyzny regionalnej – zwłaszcza podejmując próby ich objaśnienia – na podstawie analizy materiału zróżnicowanego terytorialnie. Nie jest argumentem za rezygnacją z podstawowego wyznacznika dociekań dialektologicznych (lokalizacja terenowa) podnoszona coraz częściej unifikacja gwar, ich zanik lub zbliżanie się do (ogólnej) polszczyzny regionalnej. Z drugiej strony poddawany obserwacji materiał musi być zróżnicowany tematycznie – nawet w obrębie jednej kategorii semantycznej – vide przywołane wyżej poświadczenia z formantem *-yszek*: *kamyszek*, *kawałyszek*.

W świetle powyższego wydaje się, że pojęcie pokolenia nadal będzie przywoływane jako a priori przyjmowane założenie umożliwiające obrazowanie wewnętrznego zróżnicowania języka mieszkańców wsi ze szczególnym uwzględnieniem szybkości zmian zachodzących w tym środowisku językowym. To z kolei nadal będzie prowokowało różne propozycje porządkujące. Możliwość wykorzystania coraz to nowocześniejszych narzędzi badawczych – technik obliczeniowych – ułatwia poddawanie obserwacji zestawu wielu czynników istotnych dla wyjaśnienia tych zjawisk i rządzących nimi mechanizmów. W naszym wypadku jest to między innymi oparcie się na roku urodzenia informatora jako na czynniku porządkującym materiał badawczy właśnie pod względem czasowym, historycznym.

### **Bibliografia:**

- AJKLW – *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, red. Z. Sobierajski (t. I-XI) i J. Burszta (t. I-VI), Wrocław-Poznań 1979-2005.
- Dubisz S., 2015, *Pojęcie pokolenia w badaniach językoznawczych*, por. niniejszy tom, s. 9-17.
- Kobus J., 2009a, *Kwestionariusz tematyczny oraz luźna rozmowa w badaniach leksyki współczesnej wsi (wybrane zagadnienia)*, [w:] M. Skarżyński, A. Czelakowska (red.), *Język z różnych stron widziany. Materiały ogólnopolskiej doktorancko-studenckiej konferencji naukowej «Z zagadnień metodologii badań językoznawczych, Kraków, 10–11 marca 2008 r.»*, Kraków, s. 23–32.



- Kobus J., 2009b, *Miejsce kwestionariusza w badaniach leksyki gwarowej (na przykładzie pola tematycznego PRACA NA ROLI)*, [w:] П. Гриценко, Н. Хобзей (red.), *Діалектологічні студії. 8. Говори південно-західного наріччя*, Львів, s. 129–139.
- Sagan-Bielawa M., 2010, *Pokolenie w polskich badaniach socjolingwistycznych*, [w:] R. Przybylska, J. Kaś, K. Sikora (red.), *Symbole grammaticae in honorem Boguslai Dunaj*, Kraków, s. 497-502.
- Sierociuk J., 2003, *Założenia metodologiczne badań języka wsi*, [w:] Z. Krążyńska, Z. Zagórski (red), *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, t. XI, Poznań, s. 131-136.
- Sierociuk J. (red.), 2006a, *Gwary dziś. 3. Wewnętrzne zróżnicowanie języka wsi*, Poznań,
- Sierociuk J., 2006b, *Pokoleniowość - jeden z czynników różnicujący słowotwórstwo języka mieszkańców wsi*, [w:] А.А. Лукашанец (red.), *Функцыянальныя аспекты словаўтварэння. Доклады IX Міжнароднай навуковай канферэнцыі Камісіі па славянскаму словаўтварэнню пры Міжнародным камітэце славістаў*, Мінск, s. 329-336.
- Sierociuk J., 2012, *Specyfika słowotwórstwa gwarowego w świetle danych korpusowych*, [w:] Б. Ђорић, Р. Драгићевић (red.) *Творба речи и њени ресурси у словенским езицима. Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету славіста*, Београд, s. 331-340.
- Sobierajski Z., 1985, *Teksty gwarowe z zachodniej Wielkopolski*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
- Sobierajski Z., 1990, *Teksty gwarowe z północnej Wielkopolski*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Sobierajski z., 1996, *Zmiany pokoleniowe w gwarach wielkopolskich. 1. Gwara tzw. Mazurów wieleńskich w Drawsku nad Notecią*, [w:] S. Mikołajczak, A. Sieradzki (red.), *W przyjacielskim kręgu. Prace ofiarowane Profesorowi Zygmuntowi Zagórskiemu w 70. rocznicę urodzin*, Poznań, s. 79-90.
- Sobierajski Z., 1999, *Zmiany pokoleniowe w gwarach wielkopolskich. 2. Gwara Dąbrówki Wlkp. koło Zbąszynka w Wielkopolsce zachodniej*, [w:] M. Borejszo, S. Mikołajczak (red.), *Silva rerum. Księga poświęcona Profesorowi Markowi Kornaszewskiemu w 70. rocznicę urodzin*, Poznań, s. 58-75.
- Sobierajski Z., 2004a, *Zmiany pokoleniowe w gwarach wielkopolskich. 3. Gwara Sławska koło Konina w Wielkopolsce wschodniej*, „Slavia Occidentalis” t. LXI, s. 51-59.
- Sobierajski Z., 2004b, *Zmiany pokoleniowe w gwarach wielkopolskich. 4. Gwara wsi Żydówko-Lubowo koło Gniezna w Wielkopolsce środkowej. Uwagi wstępne*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” XI, s. 143-151.

### To what extent can we speak in linguistic research about generation?

#### Summary

The article seeks to answer the question about feasibility of identifying a generation based on linguistic facts. This notion, often drawn upon in dialectology and sociolinguistics, tends to assume something like an a priori meaning when attempts are made to establish the dynamics of changes going on in a dialectal environment.

Material from different time periods was analysed, including Zenon Sobierajski's 1950s recordings; findings of his research conducted a quarter-century later for the Atlas of Folk Language and Culture of Wielkopolska Region (Polish acronym: AJKLW); and the author's own fieldwork material excerpted for a planned dictionary of Wielkopolska dialects. The focus was on the dialectal sub-corpus for Bukówiec Górny, outside Leszno, containing more than six million word-forms, where each word-form is annotated with an array of sociological data, including the informant's birth year, initials, and the date of recording.

The data presented in the article do not allow firm assertions about the existence of specific generation groups, but they demonstrate the generation concept's conventional nature of in dialectology research.